

مسئولیت مدنی

(قواعد عمومی اصول، مبانی و جبران ضرر در مسئولیت مدنی و قراردادی)

تالیف

دکتر شاپور فرهنگ پور

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر

انتشارات قانون یار

۱۳۹۸

سرشناسه	: فرهنگ‌پور، شاپور، ۱۳۵۰-
عنوان قراردادی	: ایران، قوانین و احکام Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور	: مسئولیت مدنی: (قواعد عمومی اصول، مبانی و جبران ضرر در مسئولیت مدنی و قراردادی) / تألیف شاپور فرهنگ‌پور.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات قانون یار، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۸ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۹-۰۸۹-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
عنوان دیگر	: قواعد عمومی اصول، مبانی و جبران ضرر در مسئولیت مدنی و قراردادی.
موضوع	: مسوولیت (حقوق) -- ایران
موضوع	: Liability (Law) -- Iran
موضوع	: حقوق مدنی -- ایران
موضوع	: Civil rights -- Iran
موضوع	: خسارت -- ایران
موضوع	: Damages -- Iran
رده بندی کنگره	: KMH۸۳۹
رده بندی دیویی	: ۳۴۶/۵۵۰۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۹۱۶۳۴۸

انتشارات قانون یار

مسئولیت مدنی

(قواعد عمومی اصول، مبانی و جبران ضرر در مسئولیت مدنی و قراردادی)

تألیف: دکتر شاپور فرهنگ پور

ناشر: قانون یار

ناظر فنی: محسن فاضلی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۱۰۰ جلد

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۹-۰۸۹-۴

مرکز پخش قانون یار: تهران، میدان انقلاب، خ منیری جاوید، پلاک ۹۲

۶۶۹۷۹۵۱۹ ۶۶۹۷۹۵۲۶

تقدیم بہ جامعہ حقوقی کشور

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
فصل اول.....	۱۳
کلیات	۱۳
گفتار اول: مفاهیم.....	۱۳
بند اول: مسئولیت مدنی.....	۱۴
گفتار دوم: ارکان تحقق مسئولیت	۲۵
بند اول: ارکان تحقق مسئولیت قهری	۲۵
بند دوم: ارکان تحقق مسئولیت قراردادی	۳۰
گفتار سوم: مبنا و اهداف مسئولیت مدنی	۳۵
بند اول: مبانی مسئولیت مدنی.....	۳۵
بند دوم: اهداف مسئولیت مدنی	۴۰
گفتار چهارم: تعدّد یا وحدتِ نظامِ مسئولیت ها	۴۵
بند اول: نظریه تعدّد نظام مسئولیت ها	۴۶
بند دوم: نظریه ی وحدت نظام مسئولیت ها	۶۶
نتیجه گیری	۸۳
فصل دوم.....	۸۵
آثار حاکم بر نظام مسئولیت ها	۸۵
گفتار اول: آثار خاص جبران خسارت.....	۸۶
بند اول: حق و سبب مالکیت بودن جبران.....	۸۶
بند دوم: اعلامی یا تأسیسی بودن حکم جبران خسارت	۹۵
بند سوم: قانون حاکم بر جبران خسارت	۹۸
گفتار دوم: حق جبران خسارت	۱۰۱
بند اول: اصل لزوم جبران کامل خسارت.....	۱۰۱

- بند دوم: لزوم رعایت توانایی و هزینه های عمل زیانبار ۱۰۳
- گفتار سوم: شیوه های خاص جبران خسارت قراردادی ۱۰۴
- بند اول: حق حبس ۱۰۴
- بند دوم: حق خیار ۱۰۷
- بند سوم: بطلان یا عدم نفوذ قرارداد ۱۰۷
- بند چهارم: تعیین وجه التزام ۱۰۸
- گفتار چهارم: جبران های زیان معنوی ۱۰۸
- بند اول: لزوم جبران خسارت معنوی ۱۱۲
- بند دوم: شیوه های جبران خسارات معنوی ۱۱۴
- گفتار پنجم: جبران خسارت مادی ۱۲۱
- بند دوم: دادن مثل مال ۱۲۳
- بند سوم: پرداخت قیمت ۱۲۵

منابع و مأخذ ۱۳۳

- منابع فارسی ۱۳۳
- مقالات ۱۳۶
- منابع عربی ۱۳۶
- منابع لاتین ۱۳۸

پیشگفتار

مسئولیت مدنی عبارت است از مسئولیت در مقام خسارتی که شخص یا فردی که تحت مراقبت یا اداره وی است یا اشیاء تحت حراست وی به دیگری وارد می‌نماید. به عبارتی مسئولیت مدنی، تعهد و الزامی است که شخص برای جبران خسارات وارده به دیگری دارد؛ اعم از این که زیان مذکور در اثر عمل شخص مسئول یا عمل فعل وابسته به او یا ناشی از اشیاء و اموال تحت مالکیت یا تصرف او باشد. در حقوق مدنی، شرط تحقق مسئولیت، ایراد خسارت و اثبات رابطه سببیت است و علی‌القاعده به قصد و نیت فاعل ضرر توجهی نمی‌شود. یکی از موضوعات مهم جامعه تحلیل جبران‌ها در مسئولیت مدنی می‌باشد. مسئولیت مدنی در معنای عام، شامل مسئولیت قراردادی و مسئولیت قهری، که همان مسئولیت مدنی در معنای خاص است، می‌باشد. مسئولیت قراردادی عبارت است از التزام و تعهد قانونی متعهد متخلف به جبران خسارتی که در نتیجه‌ی تخلف او از انجام تعهد، به متعهد له وارد شده است ولی در مسئولیت مدنی به معنای خاص، شخص، قراردادی با زیان‌دیده منعقد ننموده است و قانون، تحت شرایطی، او را به جبران خسارت وارده به دیگری ملزم می‌نماید. پس، یکی از عواملی که برای تحقق مسئولیت قراردادی و مسئولیت مدنی هر دو لازم است وجود ضرر یا خسارت می‌باشد که جبران آن هم در هر نوع مسئولیتی باید دارای شرایط ویژه‌ای باشد. پس از احراز وجود خسارت (ضرر) در کنار سایر شرایط تحقق مسئولیت، نوبت به جبران خسارت می‌رسد. اگر چه مسئولیت مدنی با مسئولیت قراردادی در بسیاری از جهات مشترک می‌باشد و اختلاف عمده‌ای که موجب تعدد آن شود وجود ندارد، در موارد جزئی نحوه جبران در این دو نوع مسئولیت تفاوت‌هایی وجود دارد که در این کتاب بدین موضوع پرداخته می‌شود. به طور معمول، هدف قواعد و اصول مسئولیت مدنی جبران ضرری است که وارد شده و به گذشته نظر دارد. لذا، هیچ‌گاه نباید وسیله‌ی انتفاع و بهره‌برداری شخص متضرر قرار گیرد و این در حالی است که در مسئولیت قراردادی اصولاً هدف از جبران خسارت آن است که متعهد له به شرایطی برسد که اگر متعهد به تعهد خود عمل می‌نمود، بدان شرایط دست می‌یافت. جبران‌هایی مانند خیار و حق حبس در کنار پرداخت خسارت وجود دارد که البته در مسئولیت مدنی نیز اگر فعل زیانبار قابل تکرار باشد، دستور منع ارتکاب دوباره‌ی آن، به عنوان جبران، می‌

تواند مطرح باشد. اخلاقیات شخصی از مسائلی است که البته ممکن است عقاید مختلفی در باره آن وجود داشته باشد اما باید پذیرفت که در هر جامعه ای اعمال و انگیزه هائی وجود دارد که به عنوان عمل صحیح اخلاقی شناخته شده و در مقابل اعمال و انگیزه های دیگری وجود دارد که از لحاظ اخلاقی صحیح نبوده و خطا محسوب می شود و مسلماً عقاید در تصمیماتی که از طرف دادگاهها اتخاذ می گردد مؤثر می باشد. درباره ستمگر، خطا کار، دروغگو، آدم رذل، شخص بدگو و شایعه ساز و کسی که به خاطر خود صدمه و ضرر تأسف آوری بر همسایه اش وارد می سازد، شخص خود خواهی که در نتیجه بی دقتی و عدم توجه عمدی منافع همسایه خود را پایمال کرده باید انتظار داشت که دادگاهها او را کمتر از آنچه که عقاید عمومی جامعه اقتضاء می کند محکوم نمایند. از یک طرف خیلی کلی حقوق مربوط به مسئولیت مدنی انعکاسی از جریان افکار و عقاید اخلاقی است و با تغییر عقاید مزبور هم آهنگی خود را حفظ کرده است، اما این نظریه همیشه درست نبوده و اصولاً درباره این که حقوق مزبور چگونه شروع شده اختلاف عقیده وجود دارد. عده ای مسئولیت مدنی را بر پایه قصد واقعی و تقصیر شخصی بنا می گذارند و به آن رنگ اخلاقی می دهند. نظریه دیگری که بیشتر مورد قبول قرار گرفته بر این پایه است که حقوق بر مبنای «اقدام شخص به ضرر خود» به وجود آمده و به تدریج در جهت پذیرش معیارهای اخلاقی به عنوان اساس مسئولیت تکامل یافته است. بر طبق این نظریه پیشرفت حقوق پیوسته و همیشگی نبوده بلکه به طور نامنظم توسعه یافته و دائماً نیز بین قرار دادن معیارهای اخلاقی به عنوان اساس مسئولیت و عدم توجه به معیارهای مزبور در نوسان بوده است. آنچه مسلم است در یک زمان معین حقوق به مسئولیت اخلاقی مدعی علیه توجه و علاقه زیادی نشان نداده است زیرا همان طوری که قاضی بریان گفته افکار قابل تفتیش نیست. ابتدا دادگاهها علاقمند بودند که اختلافات بین افراد را براساس قواعد مربوط به انتقام شخصی حل نموده و به برقراری صلح بین افراد براین مبنا کمک کنند و شخص زیان دیده نیز موقعی که زیان وارد جنبه غیر اخلاقی داشته کاملاً علاقمند بوده که قانون را خودش اجرا کند. کسی که صرفاً در نتیجه تصادف و یا به خاطر دفاع از خود به دیگری ضرری وارد می ساخت ملزم به جبران زیان وارد بود و گفته شده که در تمام احوال قانون در مقام جبران زیان بر نیت و قصد عامل ضرر توجه زیادی نمی کند. بنابراین احساس

نهانی مسئولیت قانونی بایستی با مؤاخذه و سرزنش اخلاقی (مسئولیت اخلاقی) هم آهنگی داشته باشد زیرا درست نیست که در تمام موارد بر اساس قاعده «اقدام شخص به ضرر خود» افراد را مسئول عمل خویش و نتایج زیان بار حاصل از آن دانست. از این نقطه نظر حقوق در جهت پیشرفت و شناختن مسئولیت اخلاقی به عنوان یکی از پایه های اساسی جبران خسارت و یا حداقل یک هم آهنگی مختصر بین مسئولیت مدنی و رفتار غیر اخلاقی که از افراد معقول جامعه قابل انتظار می باشد تحول یافته است. نزدیک به قرن نوزدهم این تمایل بوجود آمده بود که نویسندگان را به نظریه «مسئولیت ناشی از تقصیر است» متوجه سازند و در این خصوص کوشش فراوانی نیز به کار رفته و این خود متضمن عامل مهم تقصیر شخصی می باشد. امروزه ما این نظریه را به دور انداخته ایم در حال حاضر کم و پیش مشخص گردیده که تقصیری که اساس مسئولیت قرار می گیرد تقصیر اجتماعی است و این تقصیر اجتماعی نیز ممکن است با عمل خلاف اخلاق و تقصیر شخصی هم آهنگی و مطابقت داشته باشد ولی در همه موارد چنین هم آهنگی و تطابقی ضرورت ندارد. از نظر حقوقی تقصیر بر اساس یک معیار ایده آلی از رفتاری که ممکن است ما فوق صلاحیت و دانش فرد باشد ولی در جامعه معمول و طبیعی است استوار می باشد و از این نظر هدف اخلاقی نیز مورد توجه نیست و ممکن است حتی با وجود نیت پسندیده در اشتباهات ناصواب مسئولیت محقق گردد. کسی که به زمین دیگری با حسن نیت و به این اعتقاد که متعلق به خودش می باشد تجاوز نماید و یا این که اوال مسروقه را بدون علم به مسروقه بودن خریداری کند و یا نوشته ای را که توهین آمیز و متضمن مطالب تهمت زننده و افتراء آمیز نسبت به دیگری است بدون سوء نیت منتشر می سازد با وجود عدم تقصیر اخلاقی مسئول شناخته می شود زیرا رفتارش با وجودی که از نظر اخلاقی ناپسند نیست از جهت اجتماعی به اندازه ای ضد اجتماعی و بر خلاف مصالح جامعه است که قانوناً ملزم به جبران خسارت وارده می باشد. از نظر حقوقی تقصیر عبارت است از: «انحراف و تجاوز از رفتاری که از نظر اجتماع و به خاطر حفظ حقوق دیگران لازم می باشد» و این منافع عمومی و اجتماعی است که تعیین می کند چه عملی برای نیل به این هدف لازم است. در قرن بیستم توسعه مسئولیت در رشته های مختلف در زمینه مسئول شناخته مدعی علیه با وجود حسن نیت و الزام او جبران زیان وارده و عدم توجه به جنبه اخلاقی

مسئولیت ، بر مبنای نظریه نظم عمومی پیشرفت زیادی کرده است. از طرف دیگر اعمال زیادی وجود دارد که غیر اخلاقی است اما برای مسئول شناختن عامل از نظر مسئولیت مدنی طریقی متصور نیست و حقوق هنوز در این مورد یک قاعده طلائی وضع نکرده است. در دنیا بدی های زیادی وجود دارد که طرح دعوی به خاطر آنها هیچ وقت موفقیت آمیز نخواهد بود و از این رو اعمالی نظیر نمک ناشناسی امتناع از نزاکت و ملایمت و خودداری کردن از کمک به دیگران از جنبه مسئولیت مدنی قابل طرح دعوی نمی باشد. شخص ثروتمند مجبور نیست به همسایه گرسنه غذا بدهد. چنان چه یک نفر قایقران مشاهده کند که دیگری در حال غرق شدن است و با این حال اقدامی در جهت نجات او به عمل نیاورد و بالاخره آن شخص غرق شود از نظر قانونی راهی برای تعقیب قایقران وجود ندارد. به طور کلی در حال حاضر غیر ممکن است گفته شود که در آینده چه عملی دارای مسئولیت مدنی خواهد بود ولی بدون تردید در اکثریت دعاوی مسئولیت براساس تقصیر اخلاقی استوار خواهد بود و گاهی نیز مسئولیت جنبه نظم عمومی دارد که با امور اخلاقی کم مرتبط می باشد. اما اصول اخلاقی مورد اخلاقی مورد نظر قانون ، اخلاقیات مورد نظر عموم نیست بلکه اخلاقیاتی تصنعی و تا حدودی تصفیه شده است که به وسیله قانون فرموله شده و به این لحاظ استعمال واژه مزبور غالباً جنبه استعاره و مجازی دارد. در آخرین سده شاهد تمایل زیاد دادگاهها به این مسئله بوده ایم که سعی داشته اند برای « مسئولیت محض » شرطی حتی قانون لازم بدانند تا آن را از تقصیر اخلاقی متمایز و مشخص سازد و همین طور تمایل داشته اند بپذیرند که حقوق بدو به این مسئله توجه داشته و از این رو حتی در صورت عدم وجود تقصیر قائل به جبران خسارت بوده اند. در پایان لازم به ذکر است که هدف اصلی مسئولیت مدنی این است که ضرر به طور کامل جبران شود و تا حد ممکن تلاش شود زیان دیده در وضعیت قبل از ورود خسارت قرار گیرد. بنابراین اولین شیوهی جبران خسارت همان گونه که بیان شد، جبران عینی خسارت است. دومین شیوه، دادن مثل در صورت امکان و در مرحلهی آخر دادن وجه نقدی به زیان دیده است.

فصل اول

کلیات

هر کتابی نیاز به شناخت مفاهیم اولیه و بنیادین و همچنین مبانی ای دارد که موضوع مورد پژوهش در محدوده ی شرایط و بر پایه ی ویژگی های آن استوار شده است. از آنجا که در این کتاب، به بررسی مبانی و آثار مسئولیت مدنی پرداخته می شود بنابراین لازم است در ابتدا به بررسی مفاهیم اولیه ای که این کتاب بر آن استوار است پرداخته شود و اصطلاحاتی مانند مسئولیت مدنی، انواع آن و مفاهیم مشابه از همدیگر تمیز داده شوند. همچنین، آشنایی با شرایط و ارکان مسئولیت مدنی در اقسام آن و تمایز آن ها از یکدیگر ضروری می نماید. علاوه بر بررسی مفاهیم اولیه و بنیادین، لازم است برای ورود به مباحث اصلی این اثر علمی، ابتدا شرایط و ویژگی های مختلف هر یک از اصطلاحات فوق مانند: شرایط وقوع مسئولیت و موارد این چینی برای خواننده روشن و ضابطه مند شود. بنابراین، در این فصل در وهله ی نخست، مروری بر این مفاهیم بنیادین مورد توجه است. سپس، شرایط و ارکان مسئولیت مورد تبیین قرار خواهد گرفت. بررسی مبانی هر یک از دو قسم مسئولیت قراردادی و غیرقراردادی، موضوع گفتار سوم این فصل است.

گفتار اول: مفاهیم

از جمله مقدمات یک اثر علمی، تعریف دقیق و صحیح مفاهیمی است که درباره ی آن ها بحث می شود. بدیهی است، خواننده باید با علم به معانی این اصطلاحات وارد بحث اصلی

شود. گرچه خواننده این اثر علمی حقوقدان بوده و علم و آگاهی وی نسبت به مفاهیم ابتدایی مفروض است. با این حال، تعریف مختصر اصطلاحات مقدماتی ضروری به نظر می‌رسد. از آنجا که موضوع مورد بحث ما مبتنی بر دو اصطلاح حقوقی مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی است، ابتدا باید مفهوم و ماهیت مسئولیت مشخص شود و معیار تفکیک آن به دو قسم مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی تبیین شود. لذا، در این گفتار به بررسی مفاهیم کلی همچون مسئولیت مدنی، مسئولیت قراردادی و مسئولیت قهری خواهیم پرداخت و در ادامه با مبانی هر یک از این دو نوع مسئولیت بیشتر آشنا خواهیم شد.

بند اول: مسئولیت مدنی

مسئول اسم مفعول، به معنی پرسیده شده و درخواست شده و بازخواست شده می‌باشد. مسئولیت مصدری جعلی از مسئول و از ریشه ی «سأل یسأل» به معنای پاسخگویی، بر عهده گرفتن، ملتزم شدن و کفیل شدن و موظف بودن به انجام دادن امری معنا شده است.^۱ در کلام الهی واژه ی مسئولیت، در معنای بازخواست و مورد مجازات واقع شدن به دلیل انجام یا خودداری از انجام کاری استعمال گردیده است. برای نمونه، در آیه ی ۳۴ سوره ی اسراء و ۲۳ سوره ی صافات کلمه ی مسئول به صورت «وافوا بالعهد ان العهد کان مسؤلاً» و «وقفوهم انهم مسؤلون» و نیز در حدیث «کلکم راع و کلکم مسؤل عن رعیتة» به کار رفته و بدین معناست که مسئول مورد بازخواست و تنبیه قرار گرفته است، گویی در ازای اشتباه و کم کاری خویش باید مجازات شود. مدنی در لغت به معنای شهری، اسم منسوب به مدینه و شهر آمده است. در اصطلاح فقه و حقوق نیز به اموری گفته می‌شود که مربوط به ادعای حقوقی و مدنی (در مقابل کیفری) و ترتیب جبران خسارت صدمات مالی و حقوقی می‌باشد.^۲ در اصطلاح حقوقی، منظور از مسئولیت پاسخگو بودن شخص در قبال اعمالی است که عرفاً به او

^۱ - معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، چاپ هشتم، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱، ۴۰۷۷

^۲ - انصاری، مسعود، دانش‌نامه حقوق خصوصی؛ تهران، محراب فکر، ۱۳۸۴، ج ۳، ص ۱۷۷۱

استناد داده می شود و ضمانت اجرای قانونی آن بر حسب نوع مسئولیت، متفاوت است.^۱ در واقع، مسئولیت مدنی هنگامی بوجود می آید که شخص ملزم به ترمیم خسارتی باشد که به دیگری فارغ از جنبه ی کیفری امر وارد کرده است. برخی بر این عقیده اند که در هر مورد که کسی موظف به جبران خسارت دیگری است، در برابر او مسئولیت مدنی دارد^۲ و برخی نیز آن را عبارت از مسئولیت شخص در برابر خسارتی که آن شخص یا شیء تحت حراست وی به دیگران وارد می کند و همچنین مسئولیت شخص بر اثر تخلف از انجام تعهدات قراردادی تعریف نموده اند.^۳ تعاریف ارائه شده هر یک نقاط قوت و وضعی دارند که با تلفیق آن ها می توان به یک تعریف جامع و مانع رسید.

برای شناخت بهتر مسئولیت مدنی، لازم است این نوع مسئولیت از مفاهیم مشابه تمیز داده شود. به طور معمول هنگامی که از واژه ی مسئولیت استفاده می شود، ابتدا مسئولیت اخلاقی به ذهن متبادر می شود. بنابر گفته ی استاد فرانسوی: «حقوق در فنی ترین بخش های خود، یعنی تعهدات، نیز مرهون قواعد اخلاقی است. آنچه را حقوق می نامیم، در واقع اخلاقی است که ضمانت اجرای مادی و دولتی یافته است.»^۴ این در حالی است که مسئولیت مدنی تفاوت های اساسی با مسئولیت اخلاقی دارد. در واقع، مسئولیت اخلاقی به معنی احساس گناه است و جنبه ی شخصی دارد ولی مسئولیت مدنی چهره ای اجتماعی داشته و تا خطائی در بیرون سر نزنند مسئولیتی در کار نخواهد بود. به علاوه در مسئولیت مدنی؛ ایراد ضرر، شرط و از ارکان مسئولیت است ولی در مسئولیت اخلاقی، ملاک شرمساری وجدان است و بر خلاف مسئولیت

۱ - باریکلو، علیرضا، مسئولیت مدنی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۵، ص ۲۲

۲ - کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، الزام های خارج از قرارداد، ضمان قهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۴۸

۳ - جعفری لنگرودی، محمد جعفر، مسئولیت قراردادی، مجله حقوقی وزارت دادگستری، شماره ۱، ۱۳۶۴، ص ۱۷۳

۴ - کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی: ضمان قهری، مسئولیت مدنی، ج سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰، صص ۴۸-

مدنی دارای ضمانت اجرا نیز نمی باشد.^۱ مسئولیت کیفری نیز از مسئولیت مدنی متمایز است. مسئولیت مدنی ممکن است مسوق به امر کیفری باشد یا نباشد؛ به این ترتیب جبران خسارت گاهی همراه مجازات است و گاهی بدون آن. به علاوه، این دو نوع مسئولیت از نظر هدف و معیار سنجش نیز با هم متفاوت هستند. معیار سنجش در مسئولیت مدنی، میزان زیان وارده است در حالی که معیار سنجش در مسئولیت کیفری، شدت «خطا» یا «تقصیر» متهم در نقض قاعده ی لازم الاجرای عمومی است. نیز، هدف مسئولیت کیفری حفاظت و صیانت از منافع جامعه است ولی هدف مسئولیت مدنی حمایت از منافع شخص زیان دیده است.^۲ از آنچه گفته شد ظاهر است که مسئولیت مدنی زمانی محقق می شود که شخصی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه بزند و در اثر آن زبانی به او وارد شود، فرقی نمی کند عملی که موجب زیان شده است جرم باشد یا شبه جرم. در هر موردی که شخص عرفاً موظف به جبران خسارت دیگری است، گفته می شود که این فرد مسئولیت مدنی دارد و ضامن است. جبران ها در مسئولیت مدنی به عنوان ضمانت اجرای حقوق مدنی، نقش حساس و مهمی را در مطالبه و استیفای حقوق افراد و در نتیجه تنظیم روابط اجتماعی و حقوقی بازی می کند. بدون تصور جبران های مسئولیت مدنی، حق مفهوم واقعی و عینی خود را از دست داده و جنبه ی اخلاقی و ارزشی به خود می گیرد. در ضمن، چیزی که به واقع حق را از حالت بالقوه به صورت بالفعل در آورده و آن را به طور ملموس در اختیار صاحبان حق قرار می دهد، قواعد و مقررات موجود در نظام حقوقی کشورهاست که جبران های مناسبی در آن پیش بینی شده است. برای اینکه حق در مسئولیت مدنی با تکیه بر جنبه ی حقوقی و عادلانه ی خود تبیین شود، لازم است به اهداف مستتر در جبران خسارات ناشی از مسئولیت توجه نمود. در مجموع سه هدف جبران خسارت زیان دیده، یعنی تنبیهی و بازدارنده بودن و ایجاد صلح و ثبات و برقراری نظم در جامعه، از اهداف اصلی مسئولیت عنوان گردیده است.^۳ هر چند این امر مانع از آن نیست

^۱ - جلیلود، یحیی، مسئولیت مدنی قضا و دولت، تهران: پلدا، ۱۳۷۳، ص ۱۷

^۲ - کاتوزیان، همان، ص ۵۳

^۳ - بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۳۲۰

که اهداف دیگری را برای مسئولیت معرفی نمود. مهمترین هدف مورد توجه قانونگذار یا شارع در امر مسئولیت مدنی، جبران خسارات وارده بر زیان دیده و تسلی دادن به ایشان به جهت زیان های وارده است که در واقع کانون اصلی قواعد مسئولیت مدنی به شمار می رود. به عبارت دیگر، زمانی که بحث ضرر و زیان مطرح می شود بیشتر توجهات به شخص زیان دیده است و هدف از توجه به ایشان نوعی احساس همدردی و التیام دادن به وی به جهت وضعیتی است که در اثر ورود ضرر پیدا کرده است.^۱ در واقع، قانونگذار سعی می نماید عامل زیان را مجبور نماید که وضعیت زیان دیده را تا حد ممکن و کافی به وضعیت قبل از ورود زیان بازگرداند. بنابراین، جبران خسارت با پرداخت مبلغی پول تنها هدف مسئولیت مدنی در ارتباط با زیان دیده نیست بلکه، جلوگیری از ورود خسارت در آینده و رفع تجاوز نسبت به حقوق خواهان نیز از دیگر اهداف مسلم مسئولیت مدنی است. برای نمونه، زمانی که جبران خسارت برای آسیب ناشی از حقوقی که ماهیت اقتصادی و مالی ندارد و کاملاً معنوی است، ممکن نیست؛ نباید قائل به این نظر شد که چون امکان جبران عین خسارات وجود ندارد و خسارات وارده نیز جنبه ی مالی و اقتصادی ندارد، باید وضعیت چنین خساراتی را بدون جبران رها نمود بلکه، باید با راه حل های التیام بخش سعی در معادل سازی خسارات نمود و با روش های معنوی یا پرداخت مبالغی تعادل روانی زیان دیده را عودت بخشید.^۲ اگرچه گاهی پرداخت مبلغی پول تحت شرایطی ممکن است اثر عکس داشته باشد. حتی بعضی معتقدند می توان از راهکار پرداخت خسارات تنبیهی که در برخی از کشورها در موارد استثنایی و خاص از طرف دادگاه در حق زیان دیده و علیه خواننده اعمال می شود استفاده نمود.^۳ و البته این امر نیاز به مطالعه ی عمیق و جدی دارد و باید هماهنگی و عدم مخالفت آن با قواعد فقهی را نیز در نظر داشته باشیم. جنبه دیگر جبران خسارات ناشی از مسئولیت مدنی متوجه نوعی مجازات نمودن شخصی است که باعث ورود زیان شده است در حقیقت قانونگذار وارد کننده زیان را ملکف

^۱ - همان، ص ۹۰

^۲ - باریکلو، همان، ص ۴۰

^۳ - کاتوزیان، ناصر، مسئولیت ناشی از عیب تولید، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۹۶۰

می نماید تا زیان وارد شده را جبران کند تا هم باعث التیام زیان‌دیده شود و هم ضربه ای مالی برای تنبیه ایشان باشد تا درس عبرتی باشد برای وی و اطرافیانش که از اقدامات زیانبار پرهیز نمایند و در امورات خود بی‌مبالاتی و بی احتیاطی را به حداقل ممکن برسانند. چرا که در واقع واردکننده ی زیان با انجام فعل زیانبار به منافع مشروع زیان‌دیده تجاوز و تعدی نموده است و تحمیل مسئولیت بر او موجب می شود که اولاً نتایج و پیامدهای فعل زیانبار را خود تحمل کند ثانیاً تحمل این پیامدها موجب می شود که او احتیاط بیشتری نماید و از انجام مجدد چنین عملی اجتناب کند. دیگران نیز با توجه به وجود چنین قواعد حقوقی سعی می کنند تا از چنین قواعدی درس بگیرند. و این همان مصداقی بارز از قاعده ی معروف پیشگیری بهتر از درمان می باشد^۱ که از این حیث به هدف بازدارندگی قواعد مسئولیت مدنی دنبال می کند، قاعده مند نمودن و انضباط دادن به امورات مادی، مالی و روابط معاملاتی بین مردم مختلف از یک جامعه یا جوامع متفاوت است. در واقع، حقوق خصوصی با تضمین حقوق و آزادی شهروندان از این طریق نقش نظارتی حقوق عمومی را برعهده می گیرد. چرا که در غیر این صورت مسلم است که هر شخص و دستگاهی تنها منافع شخصی خویش را مد نظر قرار می دهد و برای دستیابی به منافع بی پایان خود به هر کاری ممکن است دست بزنند که تداوم این وضعیت باعث بی نظمی و هرج و مرج در جامعه و از بین رفتن قواعد و اصول حقوقی می شود این در حالی است که وجود ضمانت اجراهای مدنی باعث می شود که اشخاص به منافع سایرین نیز توجه کنند و همواره طوری رفتار نمایند که مطلوب عموم و متعارف و معمول است نه اینکه باعث هنجارشکنی شوند.^۲ در این کتاب جبران ها با توجه به هدف اصلی یعنی حمایت از حقوق زیان‌دیده مورد توجه قرار می گیرد و از سایر ابعاد که جنبه ی نظم عمومی و اجتماعی دارد اجتناب می شود. با توجه به توضیحات نسبتاً شفاف فوق الذکر، تا حد کافی با مفهوم و اهداف مسئولیت ناشی از ورود زیان آشنا شدیم که با توجه به موضوع مورد بررسی در این

^۱ - بادینی، همان، ص ۳۵۷

^۲ - بادینی، همان.

تحقیق الزامات خارج از قرارداد، و مسئولیت ناشی از قرارداد دو مصداق اصلی مسئولیت ناشی از ورود زیان به شمار می روند که قبل از بررسی مبانی این دو نوع مسئولیت لازم است ابتدا با مفهوم و مبنای هر یک از آنها به طور دقیق آشنا شد.

الف) مسئولیت قراردادی

بسیاری از ضرر و زیان هایی که معمولاً در جوامع رخ می دهد از روابط و رفتارهای متداول اشخاص و مواردی که متعارفاً قراردادی در خصوص آن ها منعقد نمی گردد، ناشی می شوند اما در برخی موارد قراردادی بین وارد کننده ی زیان و زیان دیده معتقدند، است. بنابراین، می توان مسئولیت قراردادی را عبارت از وظیفه ای دانست که در اثر تخلف از انجام تعهد قراردادی و به هدف جبران خسارت ناشی از تخلف برعهده ی شخص ثابت می شود.^۱ کسی که به عهد و پیمان خود وفا نمی کند و باعث ضرر طرف قرارداد خود می شود، باید از عهد خساراتی که وارد می کند برآید. ضمانتی که متخلف در این باره پیدا می کند به لحاظ ریشه ی تعهد اصلی «مسئولیت قراردادی» نامیده می شود^۲ بر خلاف مسئولیت قهری که ریشه در تعهد قانونی دارد. همچنین گفته شده مسئولیت قراردادی، مسئولیت کسی است که به موجب عقدی از عقود معین یا غیر معین تعهدی را پذیرفته و به علت عدم انجام تعهد یا تأخیر در انجام آن، خسارتی به متعهدله وارد نموده است. در این صورت، متعهد مکلف است خسارت وارده را جبران کند. براین اساس، مسئولیت قراردادی التزام به جبران ضررهای وارده در نتیجه ی عدم اجرای قرارداد توسط متعهد می باشد.^۳ عده ای دیگر از حقوقدانان، مسئولیت قراردادی را مسئولیت متعهد در عقد قلمداد می کنند که یا تعهد خود را انجام نمی دهند و یا آن را مطابق با قراردادی که منعقد نموده است به پایان نمی رسانند. به بیان دیگر در مسئولیت قراردادی، متعهد، تعهد ناشی از عقد را به جا نمی آورد، خواه در انجام ندادن تعهد تعمد داشته و خواه

^۱ - شهیدی، مهدی، آثار قراردادها و تعهدات، انتشارات مجد، چاپ چهارم ۱۳۸۹، ص ۵۰.

^۲ - کاتوزیان، ناصر، الزامهای خارج از قرارداد، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم ۱۳۸۶، ص ۷۲.

^۳ - امامی، حسن، حقوق مدنی، جلد ۳، انتشارات اسلامیه، چاپ اول، ۱۳۵۲، ص

عدم انجام به واسطه‌ی مسامحه‌ی متعهد باشد.^۱ و در هر دو صورت مسئولیت قراردادی محقق می‌گردد. مسئولیت قراردادی را نباید با مفاهیم مشابه چون تعهدات قراردادی اشتباه گرفت. تعهد قراردادی ریشه در اراده و خواست طرفین دارد اما مسئولیت قراردادی جبران‌های عدم انجام تعهد یا تسامح در انجام صحیح تعهد مورد اتفاق طرفین در عقد است که جبران آن مورد انشاء و اراده‌ی طرفین واقع نشده، بلکه عواقبی است که قانونگذار یا متعارف محل برای عدم انجام تعهد قراردادی بر شخصی که نقض تعهد نموده، تحمیل می‌نماید.^۲ در هر قرارداد، طرفین تعهداتی را به عهده می‌گیرند و با توجه به اصل لزوم قراردادی ملزم به رعایت و انجام تعهدات خود هستند و چنانچه به تعهد خود عمل نکنند، می‌توان آن‌ها را اجبار به انجام تعهد نمود. تا اینجا مجالی برای مسئولیت قراردادی نیست بلکه، بحث از تعهد قراردادی و الزام به انجام تعهد است. اما، هرگاه طرف مقابل در رهگذر تخلف از تعهد قراردادی متضرر گردد، تعهد دیگری برعهده‌ی متخلف قرار می‌گیرد که از آن به مسئولیت قراردادی تعبیر می‌شود. به عبارت دیگر مسئولیت قراردادی التزام به جبران ضررهای وارده در نتیجه‌ی عدم اجرای قرارداد توسط متعهد و جزای عهدشکنی و نقض قرارداد است. برای مثال، سازمان انتقال خونی که وظیفه‌ی دریافت خون از اشخاص داوطلب را دارد، متعهد است که از وسایل بهداشتی و ضد عفونی شده استفاده نماید یا آزمایشات لازم را به خوبی انجام دهد. چنانچه در این خصوص قراردادی با بیمارستان منعقد نماید سپس در انجام وظیفه‌ی خود قصور نماید و از این طریق موجب انتقال بیماری به بیماران آن بیمارستان شود، می‌توان این مسئولیت را در قبال بیمارستان قراردادی قلمداد نمود. مهمترین منشأ مسئولیت قراردادی، قراردادی است که بین دو شخص منعقد شده و در اثر تخلف از تعهد باعث به وجود آمدن مسئولیت شده است. شاید گفته شود که نمونه‌های انتقال بیماری‌های مسری، از جمله نمونه‌هایی مانند مثال فوق، مبنای قراردادی ندارند بلکه اگر زیانی باید جبران شود مبنای آن قهری است. ولی باید توجه

^۱ - جعفری لنگرودی، جعفر، حقوق تعهدات، ج ۱، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲، ص ۲۸۸

^۲ - کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، اعمال حقوقی (قرارداد، ایقاع) شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم، شرکت انتشار ۱۳۷۱، ص